ISSN:3030-332X
Impact factor: 9,493
International journal of scientific researchers

TANNARX YOZUVLARI (RECORDS)

Xudaynazarova Dilnoza Gafurovna
Samarqand iqtisodiyot va servis instituti
“Buxgalteriya hisobi” kafedrasi katta o’qituvchisi
tel +998937284308
e-mail: dilnozaxudaynazarova17@gmail.com

Jurayev Navro‘zbek
Samarqand iqtisodiyot va servis instituti talabasi
Doi: https://doi.org/10.5281/zenodo.20344304

Annotatsiya. Mazkur maqolada tannarx yozuvlari (cost records) tizimining korxona boshqaruvidagi o‘rni, xarajatlar hisobini yuritishdagi ahamiyati hamda ishlab chiqarish samaradorligini oshirishdagi amaliy vazifalari tahlil qilinadi. Tadqiqotda tannarx yozuvlarining shakllanish jarayoni, ularni yuritish tamoyillari va korxonalarda boshqaruv qarorlarini qabul qilishdagi axborot manbai sifatidagi roli ilmiy jihatdan yoritilgan. Shuningdek, ishlab chiqarish xarajatlarini aniq qayd etish, mahsulot tannarxini asosli hisoblash hamda resurslardan oqilona foydalanishni ta’minlashda tannarx yozuvlarining ahamiyati ochib berilgan. Maqolada zamonaviy boshqaruv hisobi sharoitida tannarx yozuvlarini raqamlashtirish, ichki nazoratni kuchaytirish va xarajatlar monitoringini takomillashtirish masalalariga alohida e’tibor qaratilgan. Tadqiqot natijalari korxonalarda xarajatlarni boshqarish tizimini rivojlantirish, moliyaviy barqarorlikni mustahkamlash va raqobatbardoshlikni oshirishga xizmat qiladi.

Kalit so‘zlar: tannarx yozuvlari, boshqaruv hisobi, xarajatlar hisobi, ishlab chiqarish xarajatlari, tannarx kalkulyatsiyasi, xarajatlar nazorati, ichki boshqaruv, iqtisodiy samaradorlik, xarajatlar monitoringi, boshqaruv qarorlari.

Kirish. Zamonaviy bozor iqtisodiyoti sharoitida korxonalar faoliyatini samarali boshqarishning asosiy omillaridan biri bu xarajatlarni aniq hisobga olish va ularni tizimli tahlil qilishdir. Shu nuqtai nazardan tannarx yozuvlari (cost records) ishlab chiqarish jarayonida yuzaga keladigan barcha xarajatlarni o‘z vaqtida, to‘liq va ishonchli aks ettirishga xizmat qiluvchi muhim axborot manbai sifatida namoyon bo‘ladi. Tannarx yozuvlarining to‘g‘ri yuritilishi korxona rahbariyatiga mahsulot ishlab chiqarish qiymatini aniqlash, resurslardan foydalanish samaradorligini baholash hamda optimal boshqaruv qarorlarini qabul qilish imkonini beradi.

Bugungi kunda raqobat kuchaygan sharoitda xarajatlarni nazorat qilish va kamaytirish strategik ahamiyat kasb etmoqda. Shu sababli tannarx yozuvlari nafaqat buxgalteriya hisobining texnik elementi, balki korxona strategik boshqaruv tizimining ajralmas qismi sifatida qaralmoqda. Ayniqsa, ishlab chiqarish jarayonlarining murakkablashuvi, resurslar narxining o‘zgaruvchanligi hamda iqtisodiy noaniqlik sharoitida tannarx yozuvlari orqali olingan axborotning dolzarbligi yanada ortadi.

Mazkur maqolada tannarx yozuvlarining nazariy asoslari, ularning amaliyotdagi qo‘llanilishi hamda boshqaruv hisobi tizimidagi o‘rni tahlil qilinadi. Shuningdek, korxonalarda xarajatlarni qayd etish mexanizmlarini takomillashtirish va zamonaviy raqamli yondashuvlarni joriy etish masalalari ham ko‘rib chiqiladi.

Shu bilan birga tannarx yozuvlari tizimini samarali tashkil etish korxonalarda moliyaviy intizomni mustahkamlash, xarajatlar tarkibini chuqur tahlil qilish hamda resurslardan foydalanishdagi ortiqcha sarflarni aniqlash imkonini beradi. Amaliyotda noto‘g‘ri yuritilgan yoki yetarli darajada detallashtirilmagan tannarx yozuvlari boshqaruv qarorlarining noaniqligiga olib kelishi mumkin, bu esa o‘z navbatida korxona rentabelligiga salbiy ta’sir ko‘rsatadi. Shu sababli ushbu yo‘nalishda tizimli yondashuvni qo‘llash, hisob siyosatini aniq belgilash va ichki nazorat mexanizmlarini kuchaytirish dolzarb vazifa hisoblanadi. Tadqiqotda tahlil, solishtirma tahlil hamda tizimli yondashuv metodlaridan

foydalanilgan holda tannarx yozuvlarining amaliy samaradorligi baholanadi. Shuningdek, zamonaviy raqamli texnologiyalar, jumladan avtomatlashtirilgan hisob tizimlari va ERP platformalarining qo‘llanilishi tannarx yozuvlarining aniqligini oshirishga xizmat qilishi qayd etiladi. Ushbu omillar korxonalarda boshqaruv hisobini takomillashtirish va iqtisodiy barqarorlikni ta’minlashda muhim ahamiyatga ega.

Shu o‘rinda ta’kidlash joizki, tannarx yozuvlari faqat tarixiy ma’lumotlarni qayd etish vositasi emas, balki kelajakdagi rejalashtirish va prognozlash jarayonlarida ham muhim rol o‘ynaydi. Ular asosida mahsulot narx siyosati shakllantiriladi, ishlab chiqarish hajmlari optimallashtiriladi hamda korxonaning uzoq muddatli raqobat strategiyasi ishlab chiqiladi.

Asosiy qism. Tannarx yozuvlari (cost records) korxona xo‘jalik faoliyatida yuzaga keladigan barcha xarajatlarni tizimli ravishda qayd etish, guruhlash va tahlil qilishga xizmat qiluvchi axborot tizimi hisoblanadi. Ushbu yozuvlar ishlab chiqarish jarayonining har bir bosqichida sarflanayotgan resurslar miqdori va qiymatini aniq aks ettiradi hamda boshqaruv hisobi uchun asosiy ma’lumot manbai bo‘lib xizmat qiladi. Tannarx yozuvlarining mazmuni faqat xarajatlarni qayd etish bilan cheklanmaydi, balki ularni iqtisodiy jihatdan tahlil qilish, rejalashtirish va nazorat qilishni ham o‘z ichiga oladi. Shu sababli ular korxona moliyaviy barqarorligini ta’minlashda strategik ahamiyat kasb etadi.

Tannarx yozuvlari odatda bevosita va bilvosita xarajatlar kesimida yuritiladi. Bevosita xarajatlarga xomashyo, materiallar, asosiy ishlab chiqarish ishchilari mehnat haqi kabi aniq mahsulotga bog‘liq sarflar kiradi. Bilvosita xarajatlar esa ishlab chiqarish jarayonini umumiy qo‘llab-quvvatlash bilan bog‘liq bo‘lib, elektr energiyasi, amortizatsiya, boshqaruv xodimlari mehnat haqi kabi elementlarni o‘z ichiga oladi. Ushbu xarajatlarni to‘g‘ri tasniflash tannarx yozuvlarining aniqligini belgilovchi asosiy omillardan biridir.

Amaliyotda tannarx yozuvlarini yuritishning bir nechta usullari mavjud. Ulardan eng keng tarqalganlari jarayon bo‘yicha hisoblash, buyurtma bo‘yicha hisoblash va normativ (standart) hisoblash usullaridir. Jarayon bo‘yicha hisoblash ko‘proq uzluksiz ishlab chiqarish jarayoniga ega korxonalarda qo‘llaniladi, bunda xarajatlar ishlab chiqarish bosqichlari bo‘yicha taqsimlanadi. Buyurtma bo‘yicha hisoblash esa individual mahsulot yoki kichik partiyalar ishlab chiqariladigan holatlarda samarali hisoblanadi. Normativ usul esa belgilangan standart xarajatlar bilan haqiqiy xarajatlarni taqqoslash orqali og‘ishlarni aniqlash imkonini beradi.

Tannarx yozuvlarining korxona boshqaruvidagi o‘rni juda kengdir. Birinchidan, ular mahsulotning real tannarxini aniqlashga yordam beradi, bu esa narx belgilash jarayonida muhim ahamiyat kasb etadi. Ikkinchidan, ushbu yozuvlar resurslardan foydalanish samaradorligini baholash imkonini beradi, ya’ni qaysi bo‘lim yoki jarayonda ortiqcha sarf mavjudligini aniqlash mumkin bo‘ladi. Uchinchidan, tannarx yozuvlari asosida byudjetlashtirish va rejalashtirish jarayonlari amalga oshiriladi, bu esa korxonaning kelgusidagi moliyaviy natijalarini prognoz qilishga xizmat qiladi.

Biroq amaliyotda tannarx yozuvlarini yuritishda bir qator muammolar ham uchraydi. Eng asosiy muammolardan biri xarajatlarni noto‘g‘ri taqsimlash hisoblanadi, bu esa mahsulot tannarxining buzilishiga olib keladi. Shuningdek, ayrim korxonalarda hisob tizimining eskirganligi yoki avtomatlashtirilmaganligi sababli ma’lumotlarning kechikib olinishi boshqaruv qarorlarining samaradorligini pasaytiradi. Bundan tashqari, inson omili ta’siri, ya’ni xatoliklar va subyektiv yondashuv ham tannarx yozuvlarining ishonchliligiga salbiy ta’sir ko‘rsatadi.

So‘nggi yillarda raqamli texnologiyalarning rivojlanishi tannarx yozuvlari tizimiga ham sezilarli ta’sir ko‘rsatmoqda. Korxonalarda ERP tizimlari, avtomatlashtirilgan buxgalteriya dasturlari va real vaqt rejimidagi ma’lumotlar bazalari joriy etilishi xarajatlarni aniq va tezkor qayd etish imkonini bermoqda. Bu esa nafaqat hisob jarayonini yengillashtiradi, balki boshqaruv qarorlarining tezkorligini ham oshiradi. Raqamli tizimlar orqali xarajatlar dinamikasi kuzatilib, og‘ishlar darhol aniqlanadi va tegishli choralar ko‘riladi.

Shu bilan birga, tannarx yozuvlarini takomillashtirishda ichki nazorat tizimini kuchaytirish ham muhim ahamiyatga ega. Har bir xarajatning asoslanganligi, hujjatlashtirilishi va tekshirilishi korxona moliyaviy intizomini mustahkamlaydi. Ichki audit tizimining samarali ishlashi esa noto‘g‘ri yoki ortiqcha xarajatlarni oldini olishga xizmat qiladi.

Xulosa. Tannarx yozuvlari korxona boshqaruv tizimida faqat hisob yuritish vositasi sifatida emas, balki strategik qarorlar qabul qilishni qo‘llab-quvvatlovchi asosiy axborot manbai sifatida baholanishi lozim. O‘tkazilgan tahlillar shuni ko‘rsatadiki, xarajatlarni tizimli qayd etish va ularni to‘g‘ri tasniflash bo‘lmagan sharoitda mahsulot tannarxi sun’iy ravishda buziladi, bu esa narx siyosatining noto‘g‘ri shakllanishiga va korxona rentabelligining pasayishiga olib keladi. Shu sababli tannarx yozuvlarini yuritishda eng muhim talab — aniqlik, izchillik va hujjatlashtirish intizomidir. Amaliy jihatdan korxonalarda xarajatlarni markazlar bo‘yicha ajratish tizimini joriy etish zarur, chunki bu yondashuv har bir bo‘linma darajasida samaradorlikni baholash imkonini beradi va mas’uliyatni aniq belgilaydi. Bundan tashqari, standart xarajatlar va haqiqiy xarajatlar o‘rtasidagi farqlarni doimiy tahlil qilish mexanizmi joriy etilishi kerak, chunki aynan shu og‘ishlar resurslardan samarasiz foydalanish holatlarini ochib beradi. Raqamli texnologiyalarni keng joriy etish ham muhim amaliy yo‘nalish bo‘lib, avtomatlashtirilgan tizimlar nafaqat hisob jarayonini tezlashtiradi, balki inson omili bilan bog‘liq xatolarni ham sezilarli darajada kamaytiradi. Shuningdek, ichki audit va nazorat tizimini kuchaytirish orqali har bir xarajatning iqtisodiy asoslanganligini tekshirish zarur, bu esa moliyaviy intizomni mustahkamlashga xizmat qiladi. Korxona rahbariyati uchun yana bir muhim tavsiya — tannarx yozuvlarini faqat retrospektiv tahlil uchun emas, balki prognozlash va strategik rejalashtirish vositasi sifatida qo‘llashdir, chunki kelajakdagi ishlab chiqarish hajmlari, resurs ehtiyojlari va narx siyosati aynan shu ma’lumotlarga tayanadi. Xulosa qilib aytganda, tannarx yozuvlarini zamonaviy boshqaruv talablariga mos ravishda takomillashtirish korxonaning raqobatbardoshligini oshirish, xarajatlarni optimallashtirish va barqaror iqtisodiy o‘sishni ta’minlashning asosiy sharti hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Hasanov, B. A. (2021). Buxgalteriya hisobi. Toshkent: Iqtisodiyot nashriyoti.
2. Pardaev, A. X., & Pardaev, Z. A. (2019). Boshqaruv hisobi. Toshkent: Iqtisod-Moliya.
3. Nazarov, U., & Bozorov, S. (2020). Tannarx buxgalteriyasi va boshqaruv hisobi. Toshkent: Iqtisodiyot va Moliya nashriyoti.
4. Abdullayev, A., Qayumov, I., & Ergashev, A. (2003). Buxgalteriya hisobi nazariyasi. Toshkent: O‘qituvchi nashriyot-matbaa ijodiy uyi.
5. Tashnazarova, D. (2024). Tannarx buxgalteriya hisobi va moliyaviy buxgalteriya hisobi o‘rtasidagi aloqalar. Iqtisodiy taraqqiyot va tahlil, 2(12), 173–178. https://doi.org/10.60078/2992-877X-2024-vol2-iss12-pp173-178
6. Xusanov, A. (2021). Korxona tannarx hisobotlarini optimallashtirishning dolzarb muammolari. Iqtisodiyot va innovatsiyalar jurnali, 12(3), 25–34.